
Мр Милан ТРИПКОВИЋ

**ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ
1918—1941. ГОДИНЕ**

Време непосредно по завршетку рата било је изузетно тешко и сложено. Србија је осећала последице рата због великих људских жртава и материјалне штете.

Пописи становништва најречитије говоре о људским жртвама. У ваљевском округу (срезови: ваљевски, колубарски, подгорски, тамнавски и посавски) према попису од 1921. године живело је 133.984 становника што је мање за око 24.926 становника или 15,68% у односу на попис из 1910. године.¹ Велики број деце из ваљевског округа изгубило је родитеље: 11.983 деце остало је без очеве, који су погинули за време рата, 1.715 деце изгубило је своје очеве који су умрли а нису били војни обвезници, док је без иједног родитеља 2.747 деце.²

На попрштима рата, у његовим централним подручјима као што је случај са ваљевским крајем, посебно су се осетиле страхоте рата, не само у људским жртвама, већ и у материјалној штети. Окупатор, је немилосрдно пљачкао пољопривредне производе, а поједине привредне гране су потпуно замрле: пољопривреда, саобраћај, занатство и др.

Пољопривреда се нашла у изузетно тешком положају. Врло сликовит опис села по завршетку рата дао је Драгојло Дудић, сељак из Клинаца:

„Зна ли г. Бјанкини да ти радници којима он упућује свој манифест не обрађују своју њиву од септембра 1912. године. Цео њихов пољопривредни рад је укочен. Њихове њиве су упарложене и обрасле трњем. Некадашњи иако мизеран живот на селу, данас обавија туга и жалост. Нема изгледа да се ово поправи. То нам данашње друштво не обећава...

Зна ли г. Бјанкини да те њихове њиве из чије се утробе очекује спас економског стања ове земље и за ову годину остављене

¹ Милан Трипковић, *Ваљево 1900—1941*, Ваљево 1980, 93.

² Службене новине Краљевине СХС, 11. V 1919.

изнемоглим старцима, женама и деци без довољно сточне снаге и оруђа за обрађивање.”³

Драгојло Дудић, сељак и ратник тек што је оставио пушку латио се пера да овим речима одговори на манифест заступника пољопривреде Бјанкинија који је посветио сељачком радном народу.

Дугогодишње ратовање, отргнутост од земље, поремећај неких основних вредности које са собом доноси рат, тешка слика коју су ветерани видели у свом крају и дому утицало је на њих да почну да напуштају своја занимања. Драгојло Дудић у одговору Бјанкинију позабавио се тим питањем:

„Није никакво чудо што један по један сељак, оставља њиву, плуг и све друго и иде за каквим другим, лакшим и рентабилнијим послом. На пример једни за трговином, други отварају гостионице, пиљарнице и прчварнице, трећи су отишли у практиканте, четврти за општинске писаре и служитеље, и то све по варошима, пети у жандарме и томе слично.”⁴

Статистички подаци показују сву тежину стања у пољопривреди после завршетка рата. Сточарство је посебно било тешко погођено. Примера ради, према попису од 21. јануара 1921. године у поређењу са пописом из 1910. године у ваљевском округу је број коња био мањи за 61,45%, а оваца за 58,54%.⁵

Привреда ваљевског краја у међународном периоду после кризног периода забележиће успоне, па нове падове да би тек уочи другог светског рата постигла боље резултате. Нису то биле само последице рата већ и лоше економске политике.

Ваљево и ваљевски крај су у међуратном периоду у економском и културном погледу стагнирали у односу на период уочи првог светског рата. Тек крајем четврте деценије Ваљево је постало једна динамична економска и културна средина што се манифестовало подизањем фабрике „Вистад”, градњом пруге Пожега — Бања Лука (деоница у околини Ваљева), великим комуналним објектима, отварањем две средње школе и сл.

Економска и културна ситуација у ваљевском крају не могу се отргнути од политичког бића и његов су саставни део. Политички живот у међуратном периоду далеко је сложенији но што је био у годинама уочи рата.

Одмах по ослобођењу Ваљева почело се са обнављањем политичких партија што је чињено са доста напора, јер мобилизација још није завршена, а редови партија због великих људских жртава знатно

³ Радничке новине, Београд, 21. XII 1919: чл. Драгојло Дудић, Г. Бјанкини и сељаци.

⁴ Исто.

⁵ Претходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31. децембра 1910. године, књ. V, Београд 1911; Резултати пописа домаће стоке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца од 31. јануара 1921. године, Сарајево 1927.

су се проредили. Скоро цела 1919. година протекла је у знаку организационог сређивања.

Радикали ваљевског краја преживљавали су озбиљну кризу. За време рата умрли су Марко Петровић, оснивач радикалног покрета у ваљевском крају и Богдан Јанковић, дугогодишњи радикалски посланик. Светозар Поповић је због старости само формално обављао дужност председника Окружног одбора Радикалне странке. Од предратних радикала остао је Стеван Јанковић, сељак из Врагочанице, који ће водити главну реч у странци. Њен најјачи утицај је на селу, а у Ваљеву су имали највише присталица међу трговцима и кафеџијама.

Три предратне партије: Самосталних радикала, Народне и Напредњачке уједињују се и стварају организацију Демократске партије (1920). У њој је махом заступљена ситна буржоазија, а водећи људи у Ваљеву и округу су адвокати: Петар Марковић, Михаило Јевтић и Михаило Радивојевић који је живео у Београду. Председник Окружног одбора Демократске странке био је Петар Марковић, а Михаило Радивојевић био је члан Главног одбора Демократске странке и директор листа „Демократија” у Београду. Интелигенција у Ваљеву махом је пришла овој странци, а сви њени водећи људи су адвокати или судије.

У овом периоду створене су још организације: Социјалистичке радничке партије Југославије (к), односно Комунистичка партија Југославије, Југословенске републиканске и Земљорадничке странке.

Југословенска републиканска странка није успела да се афирмише у Ваљеву. У њеном раду истицали су се: Светислав Протић, адвокат, Јован Бабић, професор и Јосип Прикелмајер, апотекар.

Савез земљорадника, познатији под именом Земљорадничка странка формирана је 1920. године. Највише присталица у округу имао је у Тамнави и Посавини. Војислав Лазић, сељак из Стублина је водећа личност странке у округу ваљевском.⁶

Однос снага између политичких партија доста се изменио. Док је раније дуго година без премца била Радикална странка, у раздобљу 1918—1920. године појављује се снажна и добро организована Комунистичка партија. На парламентарним изборима у новембру 1920. године у ваљевском округу највише гласова су однели радикали, затим демократи, земљорадници и КПЈ. На општинским изборима у Ваљеву и Убу 1920. године победу су однели комунисти.

КПЈ је у Ваљеву организовала бројне штрајкове у циљу побољшања тешког положаја радничке класе, тарифне акције, прославе Првог маја, а појављује се са својим листама на општинским и парламентарним изборима. Специфичност борбе КПЈ је у томе што је она вођена у условима најоштријег сукоба са центрумашима (реформистичка струја унутар Партије). У другим местима није било овако оштрих сукоба између комуниста и центрумаша. Комунисти Ваљева

⁶ Милан Трипковић, н.д. 118—119.

на партијској конференцији при утврђивању кандидатске листе КПЈ за Ваљевску општину покушали су да изоставе центрумаше али у томе нису успели. Како су били искуснији и вештији политичари и тактичари и бољи говорници од комуниста успели су да сразмерно већи број њихових људи буде кандидован него што су имали присталица у Ваљеву.⁷

На августовским изборима 1920. године ваљевски комунисти су победили. Комунисти — часници у ваљевској Општини били су блокирани у раду не само од одборника грађанских странака и полиције већ и од одборника са њене листе, центрумаша, који су настојали да компромитују комунисте, да их одвоје од маса што није било без утицаја на активност комуниста и на мишљење бирача.⁸

Радикали и демократи су се удружили у борби против комуниста у Ваљеву. Жалили су се да избори нису правилно спроведени. Главни аргументи које су навели је да група комунистичких одборника није задужена порезом, па самим тим нису могли бити бирани на изборима. Ову жалбу је здружено потпомогла пореска управа.

Велика активност КПЈ утицала је да режим донесе 30. децембра 1920. године **Обзнану** којом је забрањен рад комунистичких организација и свака комунистичка пропаганда.

На новим изборима, одржаним 23. јануара 1921. године радикали и демократи су наступили са споразумном листом. Комунисти су истакли своју чисту листу, без центрумаша. Како је то било време **Обзнане** то им је била онемогућена агитација. Велике противнике комунисти су имали у центрумашима, који су позвали радничку класу Ваљева и сиротињу да не подрже комунисте.⁹

Ваљевски комунисти су претрпели пораз, највећи који су забележили југословенски комунисти на накнадним изборима.

Пораз комуниста треба посматрати у околностима притиска органа власти против радничке класе под **Обзнаном**, недовољног сналажења комуниста у општинској власти, објективних тешкоћа, центрумашке кампање против КПЈ што је дезоријентисало и застрашило комунистичке бираче који нису изашли на изборе.

Све до увођења диктатуре најжешћа борба водила се између радикала и демократа. Општинску управу у Ваљеву најдуже су држали радикали и припадници Југословенске радикалне заједнице а у округу, области, све до забране странака 1929. године, на изборима су победе односили радикали, а њима су најближи по броју гласова демократи, а потом земљорадници.

КПЈ због забране рада која је легализована **Законом о заштити државе (1921)** делује у илегалним условима, користи легалне организације преко којих утиче на масе.

⁷ **Комунистичке општине Србије 1920—1980**, Ниш 1980. Види: Тома Миленковић, **Социјалреформисти Србије на општинским изборима и у општинским управама 1920—1921**, 145—168.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

Економска криза тридесетих година и шестојануарска диктатура оставиле су дубоког трага у ваљевском крају.

Разорна моћ економске кризе нарочито је погодила сељака, који је још пре избијања кризе узимао велике кредите, куповао инвентар и земљу. Пад цена пољопривредних производа, нарочито 1931. и 1932. године повећао је дуговања сељака. У Тамнави је тридесетих година било задужених 53,5% свих сеоских домаћинстава. Јавне принудне продаје покретног и непокретног имања земљорадника заустављене су 1932. године када је донесен **Закон о заштити земљорадника**.¹⁰

У политичком животу више нема некадашњих странака. Уместо њих режим је радио на стварању државних странака које ће заступати званичну идеологију. Организације новостворених странака убрзо су формиране у Ваљеву: Југословенске националне странке (ЈНС) — 1933. и Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) — 1935. године. Њима су пришле присталице грађанских странака пре државног удара, које су се приклониле диктатури као и млађи политичари ватрени заступници шестојануарског режима.

На оснивању ЈНС у Ваљеву су радили (1933) Михаило Јевтић (демократа) и Коста Алексић (радикал).

На формирању ЈРЗ ангажовао се Стеван Јанковић (радикал). Ново име је Драгомир Самокресовић Џема.

Режимским странкама од познатих прешестојануарских политичара у ваљевском крају није се приклонио Петар Марковић, демократа који је пришао опозицији. Уочи рата активан је Живота Бермановић који се на изборима кандидовао на листи опозиције.

КПЈ мада и даље ради у илегалним условима из основа мења свој метод рада. Од половине четврте деценије доста је урађено на организационом јачању. Месни комитет је формиран 1936. године, Окружни комитет (1939), затим среска поверенства и ОК СКОЈ Ваљево.¹¹

Од доласка Јосипа Броза Тита на чело КПЈ мења се начин рада и Партија тражи и налази ослонац у масама. Њен рад се највише одвија преко разног пропагандног материјала, „Абрашевића”, СД „Будућност” разних удружења и др.

Радило се на формирању Странке радног народа, на стварању антифашистичке организације Народног фронта (1936—1940) у оквиру кога се остваривала сарадња између напредних партија група и појединаца у борби против фашизма и рата. Врло јак утицај КПЈ остварује међу омладином и женама.

Током 1939. и 1940. године КПЈ је у Ваљеву водила оштру борбу за економске и политичке захтеве радничке класе и широких маса. У овом периоду КПЈ је успела да изгради своје позиције у органи-

¹⁰ Павле Петковић, Тамнава у НОБ, Београд 1974, 47.

¹¹ Зоран Јоксимовић, Револуционарни раднички покрет у ваљевском крају 1919—1941, Ваљево 1981.

зацијама УРСС и разним легалним радничким организацијама где је рад био дуго запостављен.

Штрајкови који су вођени у Ваљеву, као грађевинских радника, радника „Вистад” имали су углавном политички значај.

Ни село није запостављено. Посебно добри резултати се постижу у Тамнави.

КПЈ је своју снагу испољила у догађајима од 27. марта 1941. године, припремама за оружани устанак и у његовој организацији.

Међу члановима КПЈ са највише континуитета и у целом међуратном периоду деловао је Драгојло Дудић, а од тридесетих година др Миша Пантић. Њихова делатност одвијала се у специфичним условима углавном у сарадњи са напредним грађанским опозиционим странкама и на друге начине.

Врло особена и несвакидашња личност у међуратном Ваљеву био је Драгојло Дудић који је као сељак велики интерес испољио на унапређивању свог имања, на неуморном читању и писању, у исто време што је реткост за сељака опхрваног пословима и проблемима. Његови списи имају карактер социолошких студија. Огледао се и као књижевник и писац **Дневника 1941.**

Као младом комунисти Партија му је поверила значајан задатак делегата Вуковарског конгреса на коме се изјаснио за револуционарни програм. Више пута се кандидовао на изборима, на листама које је подржавала КПЈ, за посланика где је доживео поразе који га нису обесхрабрили. Члан је највиших партијских тела у Ваљеву: МК и ОК као и ПК за Србију. Прихватио се власништва листа **Глас радника и сељака** који је био под окриљем КПЈ. У револуцији је 1941. године постао председник српске владе.

Радити свој редовни посао на имању и обављати све ове послове представља особен пример неуморног прегаоца.

Ретко је међу политичарима наћи такву личност која је прошла кроз разне фазе рада: од легалног, преко илегалног рада до оружане борбе. Само личност изузетне ширине и која није робовала одређеним канонима могла је безболно да прође кроз сва та раздобља.

Драгојло Дудић је у политику уносио ауторитет доброг српског домаћина, мирноћу и стрпљење ратара и оптимизам.

Остао је до краја доследан Партији и у њеним најтежим тренуцима.

У времену кад су се често мењала политичка убеђења, када је било примамљивих понуда, а неки од његових сељана као народни посланици убирали позамашне тантијеме, Драгојло Дудић остаје непоколебљив и веран идеји коју је прихватио још 1919. године.

Све ово чини Драгојла Дудића најслојевитијом личношћу политичког живота међуратног Ваљева и ваљевског краја.

Политички живот у међуратном периоду може се поделити на три раздобља:

I Период (1918—1921) када се обнављају старе странке и формирају нове. То је време консолидације и организационог сређивања, али и првих политичких одмеравања након рата. Велики успех постигла је млада КПЈ која је поред бројних штрајкова и других акција успела да однесе победу на општинским изборима. Две најјаче странке: радикали и демократи морали су се удружити, да би победили на поновљеним општинским изборима у Ваљеву.

II период (1921—1929) године протиче у условима борбе радикала и демократа и делом земљорадника у Тамнави и Посавини. КПЈ ради у илегалним условима, јер јој је рад забрањен **Законом о заштити државе**.

III период (1929—1941) означава крај прешестојануарских партија и стварање нових режимских којима су се приклонили готово сви грађански политичари ваљевског краја. У овом раздобљу поново се истиче по својим акцијама КПЈ.

Међу политичарима међуратног периода издваја се по својој стамености, слојевитости и континуитету рада Драгојло Дудић, комуниста још од оснивања КПЈ.

Политички живот у међуратном периоду попримио је и доста сурових обележја, бескомпромисне борбе унутар партија, између опозиционих странака и полиције. Политичка борба попрскана крвљу претворила се у мале ратове. Међу тим догађајима по својим жртвама издвајају се догађаји на Убу 1932. године када је за време покушаја земљорадничког првака Воје Лазиха да одржи говор избио сукоб између жандарма и сељака. Епилог : убијена три сељака, девет тешко рањених и 40 лакше повређених.

У Ваљеву је 1937. године за време одржавања збора ЈРЗ заказан и збор опозиције па је дошло до сукоба и интервенције полиције и рањавања три лица.

За време избора 1938. године у Ваљеву је дошло до гужве и интервенције полиције. Мета напада је штаб опозиције на који су јуришали четници. Убијени су социјалиста Мирко Кораћ и Драган Николић.

За време највећег ваљевског радничког штрајка — грађевинских радника 1940. године жандарми су убили Николу Шпољарића.

У Ваљеву и ваљевском крају је од 1918. до 1941. године деловало 15 политичких партија, са више, или мање успеха. На површину је избио велики број политичара који су најбољи пример опште кризе, коју је захватило тадашње друштво. Биографије већине њих говоре о честим прелазима из партије у партију. Пад морала није заобишао ни део чланова КПЈ који је отпао из даље борбе у условима сурове примене **Обзнане и Закона о заштити државе**.

У априлском рату и грађанске странке доживеле су слом.

Међуратни период по својим економским, друштвеним и политичким обележјима био је врло сложен и много се разликовао од доба уочи првог светског рата.

Summary

POLITICAL SITUATION IN THE REGION OF VALJEVO FROM 1918 TO 1941

Political life in the region of Valjevo immediately after the end of war took place in complex economic and social conditions. Many casualties and material damage experienced by the people of this region effected many parts of life.

15 political parties existed in this region, with more or less success, in the mid-war period.

Political life can be divided into three periods of time:

1. 1918—1921. This period is characterised by the renewal and establishment of new parties and first political emulations after a long pause. Newly established Communist Party of Yugoslavia excelled by its results.

2. 1921—1929. This period is known by the political battles between radicals and democrats, being the most intensive during the elections. The Law of the State Protection banned the work of Communist Party of Yugoslavia and it began to act illegally.

3. 1929—1941. This period is the most complex in the political life: political parties were abolished during the dictatorship (1929). New regime parties were formed and many politicians from the period before January 6th 1929. joined them. Activity of Communist Party of Yugoslavia was extremely prominent, which resulted in the revolution in 1941.

In the time when a great number of politicians changed their political attitudes, a communist Dragojlo Dudić distinguished himself by his firmness, continuity and talents.